

Evâil Edebiyatı ve Hadis İlimiyle İlişkisi

Zeynep ORHAN* - Hüseyin KAHRAMAN**

Özet

Evâil kavram olarak zaman ya da şan ve şeref bakımından önde gelmeyi ifade eden bir kelimedir. İnsanların ve toplumların hayatında ilklerin önemi vardır. Çünkü ilkler yol açıcı ve peşinden sürükleyicidir. İslam toplumunun miladı Hz. Peygamber ile başlar. Hz. Peygamber'e ait olan her şeyi bilmeye özen gösteren İslam ümmeti, O'na ait olan ve O'nun ağzından çıkan ilkleri kaydederek çıktıkları yolda bir tasnif türü ortaya çıkarmıştır. Evâil bir anlamda her başlangıcın adıdır. Bu başlangıçlar Hz. Peygamber'e atfedildiğinde sünnet adını alarak değer kazanır. Fakat bazı evâiller de vardır ki, Hz. Peygamber'in ağzından çıkmamış ya da kökeninde O'nun tarafından başlatılmamış olmasına rağmen, O'nun uygulamalarını etkilemiştir. Makalemizde amaç, hadis ve evâil literatüründe yer alan rivayetler doğrultusunda Hz. Peygamber'i ve İslam toplumlarını etkilemiş bulunan bu evâillere dikkat çekmektir. Bunlar arasında ehl-i kitab ve cahiliye dönemi Arapları ile ashabın önder olduğu bazı işler başta gelmektedir. Evâiller bu tür rivayetleri tespit noktasında araştırmacılara yardımcı olmaktadır.

Abstract

Awâil Literature and Its Relation to Hadith

Awâ'il (Firsts) mean to come first in terms of both time and nobleness. Awâ'il are of importance for individuals and societies for

* Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dokt. Öğr., zeyneborhan@hotmail.com

** Prof. Dr., Uludağ Ü. İlahiyat Fakültesi, huskahrman@hotmail.com

they are pioneers and lead the way. Muslim society began with the Prophet Muhammad. Muslims, who want to know every detail about the Prophet, created a genre of compilation recording all firsts lunched by him or came out of his mouth. Awâ'il are the beginning of everything. However, when it is attributed to the Prophet, it is called Sunnah. But there are certain Awâ'il which did not come out of his mouth or was not initiated by him, but affected his practice. This study, through hadiths and Awâ'il accounts, aims to draw attention to this kind of Awâ'il, which has influence on the Prophet and Muslim societies. Among them are Awâ'il (firsts) lunched by ahl al-Kitab (the people of the Book) and Arabs of Jahiliyya and companions of the Prophet. Awâ'il helps researchers to spot this kind of accounts.

Anahtar Kelimeler: İlk olma, geçmiş ümmetler, sünnet, yenilik, ihdas, gelenek, nâsîh-mensûh.

Key Words: Being first, past generations, sunnah, innovation, invention, tradition, abrogator-abrogated.

I- Giriş

A-Evâilin Tanımı

Evâil; dönmek, geri gitmek; bir şeye dayandırılmak, isnat edilmek, atfedilmek; bir şeyden kaynaklanmak, türemek; bir şeye sebep olmak; bir şeyin eline geçmek gibi anlamlara gelen evvel kelimesinin çoğuludur. Aynı zamanda âhir (son) kelimesinin zıddı olan evvel, evâil den başka “evâlî, evvelûn, uvelu ve uvleyât” şekillerinde de çoğul yapılmaktadır.¹

Evâil, çeşitli disiplinlerde² ıstılah haline gelmiş olmakla birlikte, daha ziyade “tarih itibariyle, bir alanda ilk defa yapılan işler veya failer” manasında kullanılmaktadır.³ Evâil terimi özel olarak İslâm

¹ İbn Manzûr, Cemâlüddîn Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mûkerrem (ö. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Dâru Sâdır, , ts., XI, 32-40.

² Teknik anlamda evâil felsefî ya da fizikî bir olgunun ilk verilerini ifade etmek için kullanılmıştır. bkz. Alparslan Açıkgeç, “Evâil”, *DİA*, 1995, XI, 513. Kavram İslâmî dönemde eskiler (İslâm'ın ilk dönemleri, başlangıç) anlamında erken dönem için ve bir şeyin mucidi gibi farklı düşünceleri ifade etmek için de kullanılmıştır. bkz. Franz Rosenthal, “Awâ'il”, *The Encyclopedia of Islam*, Ed. H. A. R. Gibb et al., The Netherlands, y.y., 1960, I, 758. Hadis ilminde birçok hadis kitabının ilk hadislerini bir araya toplayarak meydana getirilen kitaplara da evâil ismi verilmektedir. bkz. Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, Hadisevi, İstanbul, 2006, s. 89.

³ Nitekim el-Musannef adındaki hacimli eserine “Evâil” bölümü açan İbn Ebî Şeybe (ö. 235/849) bu terime “ilk yapılan işler ve ilk failer” manası vermiştir. bkz. Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Absî el-Kûfî, *el-Musannef*, Thk. Kemal Yusuf el-Hût, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409, VII, 247.

tarihinde ilk defa yapılan işler, meydana gelen olaylar ve bu işlerin ilk defa yapıldığı yer ve zamanlarını tespit etmek üzere yazılan eserler⁴ için de kullanılmaktadır.

“İlk kimdir/ nedir?” sorusu çoğunlukla İslâm kültüründe “evâil” başlığı adı altında ele alınmıştır. Evâil ilmi olayların, yenilik ve icatların ilklerinin bilindiği ilimdir. Bu anlamıyla ilm-i evâil, ilk olaylar ve buluşlar ilmi olarak da tanımlanabilir. Çoğu zaman kişi “bu olayı ilk yaşayan, bu ürünü ilk yapan/ imal eden, bu sözü ilk söyleyen kimdir?” gibi sorular sorar. Bu nedenle geçmişte ve günümüzde bu konudaki bilgilere önem verilmiş ve ilkleri derleme çalışmaları dünya edebiyatına ait bir tasnif türü olmuştur. İslam tarihinde ilklerle dair çalışmaların bu konulardaki dağınık bilgilerin derlenip toplanmasıyla III/IX. yüzyılın ilk yarısında hadis tasnif çalışmaları ile eşzamanlı olarak başladığı görülmektedir. Daha sonraki dönemlerde “evâil” konusunda tarihçiler çok sayıda eser meydana getirmişlerdir. Aynı zamanda evâil, âlimler tarafından bir ilim dalı olarak kabul edilmiştir.⁵ İlimlerin sayıldığı eserlerde evâil tanımı yapılarak, bu tür rivayetlerin yoğun olarak bulunduğu edebiyata dair çalışmalara liste halinde yer verilmiştir.⁶ Dönemin önemli ilimlerinden biri haline gelmesi nedeniyle olsa gerek, evâil ayrıca ders olarak medreselerde de okutulmuştur.⁷

Kalkaşandî (ö. 821/1418) ”evâil”i kısaca “önemli işlerin başlangıcının bilgisi” olarak tanımlarken (Ebû'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed b. Alî b. Ahmed el-Kalkaşandî, *Subhu'l-a'sâ fi sinâ'ati'l-inşâ*, thk. M. Hüseyin Şemsüddîn, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987, I, 469) Şerif İzzeddîn Hamza b. Ahmed el-Hüseyinî ed-Dımeşkî'ye (ö. 874) göre ilm-i evâil, kendisiyle olayların ve hâdiselerin mekânlarına, kaynaklarına, konularına ve zahiri gayelerine göre ilklerinin bilindiği ilimdir. bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn 'an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn*, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1992, I, 199; Sıddîk b. Hasan el-Kannevci, *Ebcedü'l-ulûm el-Veşyü'l-merkûm fi beyâni ahvâli'l-ulûm*, Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1889, II, 117.

⁴ bkz. Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 89.

⁵ Evâil aynı zamanda bazı ilimlerin oluşum ve tespiti noktasında yardımcı olacak bilgiler de içermektedir. Nasih-mensuh hükümleri tespit etmede ilk olan hükme işaret etmesi nedeniyle fıkıh ilmine katkısı buna örnektir. bkz. Celalüddîn Abdurrahman b. Ebubekir es-Suyûtî (ö. 911/1505), *Tedribü'r-râvi fi şerhi takribü'n-nevevi*, Muhakkik: Ebû Kuteybe Muhammed el-Farâbî, 6. bs. Dâru't-tibe, 1423, II, 930-931; Mucteba Uğur, *Hadis İlimleri Edebiyatı*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, s. 94.

⁶ el-Kannevci, *Ebcedü'l-ulûm*, II, 117.

⁷ İlk Dâru'l-hadis, Sultan Nureddin Şehid tarafından Şam'da bina edilen ilk medrese olan Medresetu'n-Nuriye'de Hafız İbn Asâkir için yaptırılmıştır. Orada birçok âlim dersler vermiş ve günümüze ulaşabilmiş ilk evâil kitabı olan İbn Ebî Âsım en-Nebîl'in (ö. 287/900) el-Evâil'i (Ebû Bekir Ahmed b. Amr eş-Şeybânî el-Basrî, *Kitâbü'l-Evâil*, nşr. Nâsır el-Acemî, Beyrut: Dâru'l-Beşâir, 2004, s. 5) Hafız Birzâlî tarafından hicri 734 senesinde bu medresede okutulan kitaplar arasında yer almıştır.

B-Evâilin Kaynağı ve Teşekkül Süreci

Müsteşriklere göre Müslümanların evâile olan ilgisi doğrudan doğruya İncil ve Eski Yunan'dan yapılan tercümelerin etkisiyle başlamıştır. Nitekim Rosenthal'ın (ö. 2003) iddiasına göre "Eski Samilerin tarih bilincinde derinleşmiş olan "şeylerin kökeni"ne duyulan merak, Araplara edebiyat ve Kitâb-ı Mukaddes aracılığıyla geçmiştir. Helenistik dünya ilk mucitlerle ilgili bir edebiyata sahiptir. Araplar, örneğin hekimliğin tarihi gibi bu tür bilgileri, Grekçe ve Eski Yunan'dan yapılan tercümelerle doğrudan öğrenmişlerdir."⁸ Kâtip Çelebi'ye (ö. 1067/1657) göre de evâilin başta antik felsefe metinleri olmak üzere diğer birçok eserle ilgisi vardır.⁹ Bununla birlikte Müslümanların kendi kültür ve geleneklerinin kaynağına ait ilkleri bilme arzusu belli bir topluma ve medeniyete hasredilemeyecek bir duygudur. Bu konuda araştırma yapmak tabii bir hadisedir ve bunun için evâil konusunda kaleme alınmış eski kaynaklara başvurulmuştur.

İnsanlık tarihindeki pek çok medeniyette olduğu gibi İslâm tarihi de, insanlığın faydasına olan iyi ve yararlı çok sayıda "ilk" olay ve bu olayların kahramanları ile doludur. Birçok müellif hadis tasnifinin ve tarih yazıcılığının başladığı III/ IX. yüzyıldan itibaren yazdıkları çeşitli konulara dair eserlerde bu olay ve kahramanlara yer vermişlerdir. Bu çaba Müslümanlarda evâil kültürünün edebiyata geçmesine vesile olmuştur. İslâm medeniyetinin ilk dönemlerinden itibaren doğrudan Hz. Peygamber'in hayatı ve İslâm'ın başlangıç yılları ile ilgili ilklerin kimler/ neler olduğunu bilme çabası birçok açıdan oldukça önemli bir mesele haline gelmiştir. Müslümanlar Hz. Peygamber'in biyografisi ve O'nun günlük hayatı, toplumsal yapı ve hukuka getirdiği yenilikler ile ilgili ilklerle meşgul olmuştur.¹⁰ Bunun sonucunda âlimler Hz. Peygamber zamanında ilk defa yapılan işlere dair müstakil eserler tertip etmişlerdir.¹¹

Günümüze ulaşabilmiş bu tür rivayetlerin yer aldığı, matbu hale getirilen eserlerin bazılarının önsözlerinde verilen bilgiler dışın-

⁸ Rosenthal, "Awâ'il", I, 759.

⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, I, 199.

¹⁰ Rosenthal, "Awâ'il", I, 759.

¹¹ İlk evâil müellifi Ebû'l-Münzir Hişâm b. Muhammed el-Kelbi el-Kûfi'dir (ö. 204/819?). Ancak onun bu eseri günümüze ulaşmamıştır. Günümüze ulaşabilmiş en eski evâil eseri ise Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Amr eş-Şeybânî İbn Ebi Âsım en-Nebîl el-Basrî'nin (ö. 287/900) el-Evâil'idir. Eser ilk yaratılan şeyin kalem olduğuna dair üç ayrı rivayetle başlamakta ve yüz doksan dört rivayeti senetleriyle birlikte zikretmektedir. Merfu rivayetlerin yoğunlukta olduğu eserde yer alan rivayetler hadis edebiyatına ait bir formatla yer almıştır. Rivayetler belli bir metot olmaksızın sıralanmıştır.

da¹² evâil konusunda araştırmalar neredeyse yok gibidir. Türk dilinde yapılmış araştırmalardan biri Abdurrahman Acar'ın evâil edebiyatını tanıttığı makalesi¹³, bir diğeri ise Alparslan Açıkgenç'in Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde yer alan ve daha çok evâilin felsefi boyutuna değinerek yazmış bulunduğu "evâil" maddesidir. Onlarca eseri barındıran evâil edebiyatı çok farklı araştırmalara kaynak olacak çeşitli tür rivayetleri içermektedir. Hemen her ilim dalı ile ilgili bilgilerin yer aldığı bu alanı sınırlamak oldukça zordur. Evâil rivayetlerinden Hz. Peygamber'e ait olanlar ise özel bir araştırma konusudur. Makalemizde ise evâil kavramının oluşumu ve bir ilim haline gelerek İslamî ilimler arasında tanınmasının yanı sıra; hadis ve sünneti ile İslam kültürünün merkezinde bulunan Hz. Peygamber'in, sözleri ve uygulamalarına kaynaklık eden rivayetleri belli başlıklar altında değerlendirmeye çalışılmıştır. Bunun öncesinde ise konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşüncesi ile evâil edebiyatında yer alan rivayetlerin konularına göre bir değerlendirmesine yer verilecektir.

C-Evâillerin Muhteva ve Şekil Tahlili

Evâil kitaplarında verilen bilgiler kronolojik açıdan İslâm öncesi dönem, Asr-ı Saadet ve bundan sonrası olmak üzere üç kısma ayrılabilir. Bu bilgiler, bulunduğu eserin tasnif sistemine göre bazen birbirine karışmış halde iken bazılarında tarihsel olarak bölümlere ayrılmıştır.

1- İslâm öncesi döneme ait bilgiler: Ayrı bölümler halinde nakledilen İslâm öncesine dair bilgiler yaratılıştan başlatılmakta, Hz. Âdem ve Hz. İbrahim başta olmak üzere geçmiş ümmetlere gönderilen peygamberler hakkında malumat verilmektedir. Evâil rivayetlerine önem veren Müslümanlar sakal ve bıyık kısaltma, dişleri misvakla yıkama, tırnakları kesme, kalem ile yazı yazma, zırh giyme gibi bazı önemli adetleri ilk defa uygulayanların semavî dinlerin peygamberleri veya büyükleri olduğunu tespit etmeye çalışmışlardır. Bazısı hurafelere ve İsrâiliyata dayanan bu rivayetler, daha çok tabiine ve daha sonraki nesillere ait rivayetlerden oluşmakla birlikte sahabe ve Hz. Peygamber'e ait olanları da mevcuttur. Geçmiş ümmetlere dair riva-

¹² Mesela Cerrâi (ö. 883/1478)'nin el-Evâil adlı eserini neşreden Adil Fureycat yazdığı önsözde bilgiler vermiştir. bkz. Takiyüddin Ebü Bekir b. Zeyd el-Cerrâi ed-Dimeşki, *el-Evâil*, thk. Adil Fureycat, Beyrut: Dâru'l-imân, 1409/1988, s. 5-25. Yine Şibli (ö. 769/1367)'nin Mehâsinü'l-vesâ'il fi ma'rifeti'l-evâil'i Muhammed Altuncî tarafından evâil hakkında bilgi veren bir önsöz ile yayımlanmıştır. bkz. Bedreddin Ebü Abdillâh (Ebü'l-Beka') Muhammed b. Takiyüddin Abdillâh eş-Şibli ed-Dimeşki el-Hanefî, *Mehâsini'l-vesâ'il fi Ma'rifeti'l-Evâil*, thk. Muhammed Altuncî, Beyrut: Dâru'n-nefâis, 1412/ 1992, s. 5-42.

¹³ Abdurrahman Acar, "Evâil Edebiyatı Üzerine", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 12 (2002), s. 1.

yetler arasında Kâbe ve Mekke ile ilgili olanların da bir yekûn tuttuğu ve ayrı bölümler halinde ele alındığı görülmektedir.

2- Asr-ı saadet dönemine ait rivayetler: Bu bilgiler ise genellikle tarih/megazi ve hadis kitaplarına dayandırılmaktadır. Hz. Peygamber'in bildirdiği evâil, haber kaynağı bakımından rivayetlerin en değerlisi olarak bu kısımda yer almaktadır. Hz. Peygamber'in hayatı, nübüvveti ve dinî ve toplumsal anlamda uygulamalarındaki ilkler ile ashap arasında İslâm'da ilk olma noktasında temayüz etmiş bulunanlara bu kısımda yer verildiği görülmektedir.

3- Asr-ı saadet sonrasına dair bilgiler: Özellikle Hulefa-i Râşidîn dönemi başta olmak üzere Emevî ve Abbasi dönemlerinde İslam toplumlarında değişen ihtiyaçlara göre ibadetler ve toplumsal hayat ile ilgili yer verilen başlangıçlar bu tür haberler kapsamında ele alınır. Diğer taraftan bu dönem çeşitli İslamî disiplinlerin teşekkül ve kendi edebiyatlarını oluşturma dönemidir. Bu disiplinlere ait önemli ilkler bir taraftan kendi çalışmalarına diğer taraftan da evâil türü eserlere girmiş bulunmaktadır. Özellikle İslamî ilimlerin oluşum; literatürün ise tedvin ve tasnifinin başlangıcına denk gelen bu dönem, evâil haberleri açısından önemli bir bilgi birikimini içerir.¹⁴ Bazı evâil kitaplarında müstakil bölüm halinde ilimlerin kökenine dair rivayetlere yer verilmiş olsa da bunlar çok sınırlıdır.

Kıyamet alametlerinin ilkleri, haşr, cennet ve cehennemde ilk olacaklar gibi ahirete dair pek çok ilk de Hz. Peygamber'in vefatının ardından meydana gelecek evâil arasındadır. Bu rivayetlerin çoğu merfu olarak hem evâil kitaplarında hem de hadis edebiyatında yer almıştır.

Evâil ile ilgili İslam edebiyatında yer alan bilgi, pek çok ilim açısından araştırmalara imkân verecek ölçüde geniş ve çeşitli bir malzeme oluşturmaktadır. Bu malzeme sadece evâil rivayetinin sıhhati bakımından değil, zaman zaman anlatanın bilgisi ve şahitliği açısından da güvenilirliği sorgulanabilir konumdadır. Ancak bu rivayetler içinde en yaygını ve sözün aidiyeti bakımından en değerlisi, hiç şüphesiz Hz. Peygamber'in sözlerinde belirttiği ve O'nun uygulamalarında temayüz etmiş evâildir.

II- Hadis İlimi ve Evâil

İslâm edebiyatında, onlarca rivayette "bu fiili İslâm'da ilk işleyen şudur" denilerek Müslümanlara ait bazı orijinal durumlara dikkat çekilmektedir. Dolayısıyla İslam, bir kültür ve medeniyet oluştururken doğal olarak kendine ait değerleri de oluşturmuştur. Bu de-

¹⁴ Hadis ilmi özelinde, usûle dair eserlerde hadis metinlerinde bildirilen olayların tarihlerini tespitte yardımcı olmak üzere ilk defa yapılan işler evâil ile ifade edilir. bkz. Suyûtî, *Tedribu'r-râvi*, II, 930.

gerler tarih itibariyle daha ziyade Hz. Peygamber, sahabe ve tabiin döneminde yoğunlaşır. Bu malzeme, hadis ilminin de ilgi alanına girmekte hatta rivayetü'l-hadis disiplini bu verilerden oluşmaktadır. Hadis usulünde ait olduğu döneme göre farklı isimler alan bu bilgilerden Hz. Peygamber tarafından başlatılan ve ifade edilenler merfu olarak isimlendirilir. Sahabeye ait olanlar mevkuf, tabiin tarafından uygulanan ve dile getirilenlerine ise maktu denilir. İşte evâil türü eserler bu rivayetlerin de yer aldığı, bir nevi hadis ve tarih kitaplarından toplanmış rivayetleri işleme ve değerlendirme çalışmalarıdır. Bu şekliyle evâiller, tedvîn ve tasnif devrindeki eserlere dayalı olarak meydana getirilmiş olma yönleriyle ikinci el eser olma niteliği taşır. Tasnif devrinde meydana getirilmiş eserleri tam ve pratik bir şekilde işleyip değerlendirebilmede araştırmacılara yardımcı olurlar. Bununla birlikte ortaya çıkan problemler ve ihtiyaçlara göre dönem dönem bu eserlerin tasnif biçiminde çeşitli değişiklikler olmuştur. İlk yazılan evâiller daha çok merfu, mevkuf ve maktu rivayetlerden oluşurken takip eden zamanlarda döneminin koşullarına ve ilmî gelişmelere göre yeni bilgiler de eklenmeye başlamıştır. Evâil konusunda kaleme alınan çok sayıda müstakil eserin yanı sıra bazı müellifler de hadis, tarih, coğrafya, adab gibi ilim dallarına ait eserlerindeki bir bölümü ele aldıkları mevzu ile alakalı olarak eşyanın ve olayların ilklerine ayırmışlar ve "evâil" bölümü açmışlardır. Ne var ki bu eserlerin çoğu, konu üzerinde araştırma yapan yazarların da ifade ettikleri¹⁵ gibi kaybolmuş ve ancak az bir kısmı bize ulaşmıştır.

İbn Ebi Şeybe'nin Musannef'i dışında hadis külliyyatında evâil bölümü bulunan eser yoktur. Ancak özellikle Kütüb-i Sitte olarak isimlendirilen eser grubunda yer alan rivayetlerin, müstakil evâil eserlerinde ya da evâil bölümü bulunan eserlerde mevcut olduğunu görmek mümkündür. Hususen ilk dönem evâillerinde tüm rivayetler hadis formatına uygun biçimde senetli olarak nakledilmektedir. Hadis külliyyatında yer alan evâil rivayetlerinin hemen tamamına yakını ise evâil edebiyatında yer almıştır.

Müslümanlar, Hz. Peygamber'in her söz ve hareketini öğrenmek, hayatlarına tatbik etmek ve başkalarına nakletmek için ellerinden geleni yapmışlar ve bu yönde hiçbir fedakârlıktan kaçınmamışlardır. Hz. Peygamber'in ağzından çıkacak her sözü dikkatle dinleyen

¹⁵ Kâtip Çelebi (Kâtip Çelebi, *Keşfuz'z-zünûn*, I, 199), Fureycat (Cerrâi, *el-Evâil*, s. 6-9), Franz Rosenthal (Rosenthal, "Awâ'il", I, 759), Altunici (Şibli, *Mehâsin*, s. 16), Açıkgenç ("Evâil", XI, 513), Seyyid (Fuad Sâlih es-Seyyid, *Mucemül-Evâil fî târihi'l-Arabî ve'l-Müslimîn*, Beyrut, 1412/1992, s. 9) ile Abdurrahman Acar'ın evâile dair makalesi (Acar, "Evâil Edebiyatı Üzerine", s. 6-14) gibi evâil literatürünü tanıtan eserlerde günümüze ulaşmış bulunanların yanı sıra zaman içerisinde kaybolanlar da zikredilmiştir. Her ne kadar bu eserler mevcut bulunmasa da içlerinde yer alan rivayetler günümüze ulaşabilmiş eserlerde yer almıştır.

ashap, bazen O'nun sözlerini ilk duyan ve insanlara ilk duyuran olmaktan şeref duymuşlardır.¹⁶ Diğer yandan Hz. Peygamber'in ashabının da zaman zaman ilk şeylerin bilgisine sahip olmak istediği anlaşılmaktadır. Nitekim sahabeden bazıları Hz. Peygamber'e bazı ilk şeyler ve ilk olaylar hakkında sorular sormuş ve Peygamber de bunlara cevap vermiştir.¹⁷ Hz. Peygamber bazı konularda özel meraklara ve ilgi alanlarına sahip sahabilere bu yolda ilk adım atanlar olmalarının/ olacaklarının onlardan beklediği bir davranış şekli olduğunu ifade etmiştir. Ebû Hureyre'nin, "kıyamet gününde kendisinin şefaatine ilk önce kimin nail olacağını" sorması üzerine Hz. Peygamber "hadise olan merakını bildiğim için bu konu hakkında 'ilk soru soranın sen olacağını tahmin ediyordum' demesi bunun güzel bir örneğidir.¹⁸

Hz. Peygamber dönemine ait evâli, kaynağı veya ilk ortaya koyanı (faili) açısından çeşitli gruplara ayırmak mümkündür. Bu da hadisler ve evâil kitaplarında yer alan rivayetler çerçevesinde değerlendirilebilecek bir konudur. İlkere dair rivayetler Hz. Peygamber'i, sünnetini ve O'nun ashabını anlamada katkı sağlayacağı düşünülerek şu kısımlara ayrılabilir.

1. Evâil ve Bazı Cahiliye Uygulamaları

Hz. Peygamber'i ve O'nun içinde yaşadığı toplumuna getirdiği yenilikleri daha iyi anlayabilmek açısından İslâm öncesi dönem önem taşımaktadır. Bunun için Mekke toplumu merkez alınarak Arap yarımadasındaki insanların, bazı inanç ve uygulamaları başta olmak üzere, bilgi ve kültür yapısı ile sosyal ilişkileri dikkate alınmalıdır. Bu, Hz. Peygamber'e ait bilgilerin kaynağı ve davranışlarının temelindeki beşerî, kültürel özellikler ile nebevî unsurların tespit edilmesinde yardımcı olacaktır.¹⁹ Özellikle bazı kültürel öğeler ve kavramla-

¹⁶ Bu bağlamda Abdullah b. Haris'in Hz. Peygamber'in "sizden biri tuvalet ihtiyacını giderirken kibleye doğru yönelmesin" dediğini ilk duyan ve bunu insanlara ilk tahdîs eden kişi benim" (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 250; Ahmed b. Hanbel, IV, 190, 191; İbn Ebî Asım, *el-Evâil*, s. 66) demesi ilgi çekicidir. Bazı zamanlarda da "bunu Araplardan ilk soran benim" demeyi bir şeref vesilesi saymışlardır (İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 251).

¹⁷ Bu konu ile en ilgili kişilerden biri Ebû Zer el-Gıfârî'dir. Ebû Zer'in, Allah Resulü'ne "yeryüzünde inşa edilen ilk mescit hangisidir?" sorusuna Hz. Peygamber "Mescid-i Haram'dır" diye cevap vermiştir. bkz. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 348; İbn Ebî Asım, *el-Evâil*, s. 105; Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *Kitabü'l-evâil* (Suyuti'nin el-Vesâil'i ile birlikte), nşr: İbrahim el-Adevî- Ali Muhammed Umer, Kahire, ts., s. 156.

¹⁸ Bu rivayet için bkz. Buhârî, İlim, 33; Rikâk, 51.

¹⁹ Salih Karacabey, *Hz. Peygamber'de Nebvi ve Beşeri Bilgi*, İstanbul: Sır Yayıncılık, 2002, s. 61.

rın²⁰ değiştirilmeyerek İslamî dönemde de aynen kullanılagelmesi buna örnektir.

Hız. Peygamber'in uygulamalarında ve sözlerinde cahiliye devri Araplarının kültürel yapısını, değerlerini tamamen reddetmediği, İslâm'ın temel hükümlerine aykırı olmayan bazı hususları kabul ettiği bilinmektedir. Evâil eserlerinde yer alan bazı rivayetlere göre nebevî sünnette yer alan bazı uygulamaların ilk örnekleri Cahiliye döneminde meydana gelmiştir.²¹ Buna göre Cahiliye dönemi Araplarına ait olduğu söylenen bazı hüküm, davranış ve sözler ile Hız. Peygamber'e ait olanlar benzerlik göstermektedir.²²

²⁰ Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl b. Sad b. Yahya b. Mihrân el-Askerî (ö. 395/1005?) *el-Evâil fî ahbâri'l Fûrsi'l-kudemâ*, Beyrut: Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1407/1987, s. 26-28; İslâm'dan önceki dönemde haftanın altıncı gününe Arâmî kökenli bir isim olan arûbe denirdi. Arâmî dilinde "arefe günü" anlamına gelen arûbe, Yahudilerin cumartesine hazırlık yaptıkları ve bunun için Medine'de sabahtan öğleye kadar kurdukları bir gündü. Bu güne Cuma adının verilmesini, Kureyş'in atalarından olup bu günde kavmini toplayan, kendilerine öğüt veren ve Harem'e saygı göstermelerini emreden kişinin Ka'b b. Luhayy olduğu rivayet edilmektedir. Bu günün Cuma adını alması bilhassa toplantı günü olmasından kaynaklanmaktadır. Aynı adı taşıyan surede, "Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında hemen namaza gidin ve alışverişi bırakın" (Cuma, 62/9) mealindeki ayet, Cuma namazının farz kılınmasından önce de günün bu ad ile anıldığına ve bir toplantı günü olduğuna işaret etmektedir.

²¹ Askerî el-Evâil adlı kitabında Kureyş ve diğer Arap topluluklarından Cahiliye ve Mekke de olan olayların ilkleri ve işlerin başlangıçları ile ilgili gelen haberlere dair bir bölüm ayırmış, İbn Kuteybe Ma'ârifinde evâil rivayetlerine ayırdığı bölümde cahiliye örf ve adetlerinden bahsederek, bunlardan İslâm'da da uygulananlarına dikkat çekmiştir. bkz. Ebî Muhammed Abdullah b. Müslim, *Ma'ârif*, Muhakkik: Servet Ukkâşe, İran: Kum Matbaası, 1410, s. 551, 552, 553; el-Askerî, *el-Evâil*, s. 26-28.

²² Evâil açısından Cahiliye'den tevarüs eden uygulamalardan biri diyetdir. Bu uygulama Ehl-i Kitab izi taşımaksızın doğrudan Cahiliye'den tevarüs eden uygulamalara örnektir. Nitekim cinayet vakalarında diyet uygulamasının cahiliye döneminde de mevcut olduğunu görmekteyiz. Hız. Peygamber'in dedesi Abdulmuttalib'in, oğlu Abdullah'ı Kâbe'de kurban etme teşebbüsünde bu miktar yüz deveye çıkarılmıştır. Cahiliye devrinde bu olaydan önce diyet miktarının on deve olduğu nakledilmektedir. Abdulmuttalib, adağını yerine getirmek için, kur'a isabet eden oğlu Abdullah'ı kurban etmek istediği zaman, Kureyş'in ileri gelenleri kendisine mani olmuşlar ve Hicaz'da bulunan bir kadının kâhine danışmasını istemişlerdi. Abdulmuttalib bu kâhineye başvurunca, kadın onlara, memleketlerinde cari olan diyet miktarını sormuş, onlar da "on devedir" demişlerdi. Bunun üzerine kadın, on deve ile Abdullah arasında kur'a çekilmesini, kur'a Abdullah'a çıktıkça onar deve arttırarak devam edilmesini söylemişti. Abdulmuttalib, kadının dediğini yapmış, develerin miktarı yüze ulaşınca kadar, kur'a Abdullah'a isabet etmişti. Bu olaydan sonra, cahiliye devrindeki örfeye göre on deve olan diyet miktarının, yüz deveye çıktığı söylenmiştir (Ateş, *a.g.e.*, s. 454). Diyet bedelini 100 deve olarak belirleyen ilk kişinin Abdulmuttalib (İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, s. 551; Suyûtî, *Vesâil*, s. 54; İbn

Hız. İbrahim ve İsmail döneminden sonra Hicaz bölgesi halkı, zamanla tevhit inancından uzaklaşmıştır. Ancak Araplar arasında çok tanrılı putperestliğin en yaygın olduğu zamanlarda bile, kendilerine "Hanifler" denilen bazı kişiler Hz. İbrahim'in dinini yaşatmak için gayret sarf etmişlerdir. Bunlar orijinal hükümlerinin tahrif edilmesine inandıkları Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi tek tanrılı dinlerden uzak durmalarının yanında, putperestliğe de karşı çıkmışlardır. Evâil literatüründe yaygın olan merfu bir rivayete göre Hz. Peygamber Hz. İbrahim'in dinini ilk değiştiren kişi Amr b. Luey b. Kam'a el-Huzâi olduğunu bildirmektedir.²³ Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

"Bana cehennem arz olundu. Orada Amr b. Luhay'ı gördüm. Bağırsakları cehennem ateşinde sürükleniyordu. O Hz. İbrahim'in dinini "ilk" değiştiren²⁴ ve Sâibe, Bahîre, Vasîle ve Hâm şeklinde putlara²⁵ kurban adama adetini "ilk" defa ortaya koyan kişidir."²⁶ Hz.

Cevzi, *Telkîh*, s. 466) veya Ebû Seyyâre el-Adevânî (İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, s. 551; Suyûti, *Vesâil*, s. 54, Beyhâkî, *Mehâsin ve'l-mesâvi*, s. 365; İbn Cevzi, *Telkîh*, s. 466) ya da en-Nadr b. Kinâne olduğu nakledilmektedir (İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 551; Askerî, *el-Evâil*, s. 15-17; Suyûti, *el-Vesâil*, s. 54; Fâkihi, *Ahbâru Mekke*, III, 229). İslâm, cahiliye döneminde mevcut olan diyet uygulamasını aynen kabul etmiştir (Bakara, 2/ 178). Ebû Davud, Tirmizî, Nesâi ve İbn Mâce'nin naklettiğine göre Hz. Peygamber hata ile öldürülen kişi için verilecek diyet miktarını 100 deve olarak belirlemiştir (Ebû Dâvud, *Diyât*, 16; İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, s. 551). Eski İsrail hukuku ise, kısasın diyete çevrilmesini kabul etmemektedir. Daha sonraki dönemlerde Mişna ve Talmud devrinde kısasın diyete (tazminata) çevrildiğini görmekteyiz. Bununla birlikte belirlenmiş bir diyet yoktur. Ölen ve öldürülen kişinin kabilesi arasındaki kuvvet farkına göre diyet miktarının değiştiği görülmektedir (Ateş, *a.g.e.*, s. 45).

²³ Mekke'nin önde gelen kabilelerinden biri olan Amr b. Luhay bir iş için gittiği Belka' yöresindeki Meâb'da Amâlika kabilesinin putlara taptığını görmüş, ilk defa karşılaştığı bu manzara karşısında hayrete düşerek bunların mahiyetini sormuştu. Amâlikâliler da putların insan şeklinde yapılmış ilâhlar olduğunu ve bunlara taptıklarını söyleyince Arabistan'a götürmek üzere bir put istemişti. Bunun üzerine Amâlikâliler ona kırmızı akikten yapılmış Hübel adlı bir put vermişlerdi. Amr da bu putu Mekke'ye getirip Zemzem Kuyusu'nun üst tarafına, Kâbe'ye yakın bir yere koymuş ve herkesi ona tapınmaya çağırmıştı. Başka bir rivayete göre Amr adı geçen putu el-Cezîre'deki Hit şehrinden getirmiştir. O tarihten itibaren halk Hz. İbrahim'in tebliğ ettiği Hanif dinini bırakarak putperestliği ve çok tanrıcılık(politeizm) benimsediği için bu hadise Hicaz'da İslâmiyet'ten önce Ehl-i Kitab ile Araplar arasındaki inanç ayrımının bir dönüm noktası sayılır.

²⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, s. 247, 256; Hüseyin b. Muhammed b. Mevdûd b. Hammâd es-Sülemî Ebû A'rûbe el-Harrânî el-Hâfız'ın (d. 222/837-ö. 318/930) *el-Evâil*, thk. Sami Enver Cahin, *Heyetü'l-Mısriyyati'l-ammeti li'l-kitâb*, 2006, s. 146; İbn Ebî Âsım en-Nebil, *el-Evâil*, s. 67, 84, 103; Taberânî, *el-Evâil*, s. 142.

²⁵ Bu âdete göre Cahiliye devrinde bazı hayvanlar Sâibe, Bahîre, Vasîle ve Hâm adlarıyla putlara adandıktan sonra serbest bırakılır; böylece kutsal bir mahiyet kazandığına inanılan bu hayvanlardan bir daha hiçbir şekilde faydalanılmazdı. Kur'an-ı Kerim'de bu hususa temas edilerek, "Allah Teâlâ bahîre (ku-

Peygamber Hübel'den sonra İsâf, Nâile, Ved, Süvâ, Yegûs, Yeûk, Nesr ve benzeri pek çok put dikip Araplar'ı bunlara tapmaya çağıran Amr'ı, bu yaptıklarından dolayı bağırsaklarını cehennem ateşinde sürürken gördüğünü söylemiştir. Bu rivayet Hz. Peygamber'in bir toplumun inanç dünyasında kayda değer bir değişikliği başlatmış bulunan bir kişiden bahsetmektedir. Bununla birlikte O'nun içinde yaşadığı topluma kayıtsız kalmadığı, onda varolan uygulamaların kaynağını öğrenmede vahiy ile desteklendiğini ortaya koymaktadır.

2. Evâil ve Bazı Sahabe Uygulamaları

Evâil ile anlam yönünden ilişkisi bulunan önemli kavramlardan biri Hz. Peygamber'in davranış ve uygulamalarını ifade etmek için kullanılan sünnet terimidir. Mana ile rivayet edilmesinden dolayı kaynaklarda farklı lafızlarla yer alan bir rivayette Hz. Peygamber, sünnet kavramını bir konuda ilk olma, öncülük etme, çığır açma anlamında hem iyi hem de kötü işlerin başlangıcı için bir arada kullanılmaktadır. Buna göre Hz. Peygamber Medine'ye gelen ihtiyaç sahibi bir grup insana yardımda bulunan ilk kişi için "Kim İslâm'da güzel bir sünnet başlatırsa ona; hem kendi ecri hem de hiçbir şey eksiltilmeksizin kendisinden sonra o işi yapanların ecri vardır. Kim de İslâm'da kötü bir sünnet başlatırsa ona; hem kendi günahı, hem de hiçbir şey eksiltilmeksizin kendisinden sonra o işi yapanların günahı vardır"²⁷ buyurmuştur. Sünnet, bu kullanımıyla Hz. Peygamber'in ifadelerinde iyi olsun kötü olsun yol açma, bir işe başlama anlamında yerini almıştır. Hz. Peygamber birinci durumu teşvik ederken ikincisinden sakındırmaktadır. Hz. Peygamber'in bu ifadesinde sünnet sözlük anlamında olup, iyiye de kötüye de delalet edebilen bir anlam taşımaktadır. Kavramın benzer kullanımları Kur'an-ı Kerim'de de mevcuttur.²⁸

lağı çentilen), sâibe (putlar adına salıverilen, vasile (erkek-dişi ikizler doğuran) ve hâm (on kere yavrulamasından dolayı sırtına yük vurulmayan) gibi hayvanların adanmasını meşrû kılmamıştır. Fakat kâfirler -bu inançlarını- Allah'a atfederek yalan söylerler. Zaten çoğunun akli ermez" (Maide, 5/103) buyrulur.

²⁶ Buhârî, Menakıb, 9; Müslim, Cennet, 50; İbn Ebî Şeybe, *Musanef*, VII, 247; 256; Ahmed b. Hanbel, I, 446; II, 275, 366; İbn Ebi, Âsım, *el-Evâil*, s. 67, 84, 103; Taberânî, *el-Evâil*, s. 142.

²⁷ İbn Ebî Şeybe, *Musanef*, II, 350; Müslim, Zekât, 69; İlim 15, Nesâî, Zekât 64; Ahmed b. Hanbel, II, 505; IV, 357, 359, 361; İbn Mâce, Mukaddime, 14; Darimî, Sünen, Mukaddime, 44.

²⁸ Ali İmran, 3/27 (Kur'an-ı Kerim'deki bazı ayetler incelendiğinde her peygambere, hatta her topluma ait bir sünnetin var oluşunun açıklandığı görülüyor. Her peygambere ait bir yol vardır ve bu yol sünnet olarak isimlendirilmiştir. Ayetlerde geçmiş ümmetler içinde kötü yollarda çığır açanlar için de sünnet kelimesi kullanılmıştır.).

Hz. Peygamber bir diğerk hadisinde: " Hiç kimseyi haksız yere öldürmeyiniz. Öldürülen her kimsenin kanından dolayı Hz. Âdem'in ilk oğluna günah yazılır. Çünkü o (kardeşini öldürmekle) öldürmeyi "ilk başlatandır"²⁹ buyurmuştur. Burada Hz. Peygamber sünnet kelimesi ile yeni ve orijinal bir davranışı kastetmekle birlikte, meydana gelen olayın ilk oluşuna ve ilk adımı atmanın kişiye yükleyeceği sorumluluğa da dikkatimizi çekmektedir. Bu bağlamda bir olay ya hiç olmamıştır ya da mutlaka onu yapan ve meydana getiren bir ilk öge mevcuttur.

Sünnet kavramının evâil ile ilgisi herhangi bir olayı başlatıp onun bir yol haline dönüşmesini sağlayan kişiyi tespit konusunda ortaya çıkar. Müslümanların temel davranış biçimleri olarak günümüze Hz. Peygamber'in sünneti olarak intikal etmiş her durum bizzat Hz. Peygamber tarafından başlatılmış değildir. Bu bağlamda Hz. Peygamberin yaşadığı dönemde farklı kişiler tarafından başlatılan uygulamalar da Hz. Peygamberin onayı ile sünnet kapsamına girmiştir. Bu tür uygulamaları evâil türü rivayetlerde görmek mümkündür. Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre idam edilmeden (öldürülmeden) önce iki rekât namaz kılmayı ilk başlatan ve bunun Müslümanlar tarafından sünnet kabul edilmesine vesile olan kişi Hubeyb b. Adî b. Mâlik el-Ensârî (ö.4/625) idi.³⁰ Zira bu olay Hz. Peygamber zamanında olmuş ve Hubeyb'in bu uygulaması da güzel görülmüştü. Hz. Peygamber, ashabı tarafından başlatılan güzel uygulamaları onaylamış ve bunlar O'nun tasvibi ile günümüze sünnet olarak intikal etmişlerdir.

Hz. Peygamberin iyi olan işlerde başlangıçlar yapmaya ve öncülük etmeye teşviki sayesinde ashap sadece O hayatta iken değil³¹, vefatının ardından da toplumsal hayatta ve ibadetlerin uygulanışında

²⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musanef*, VI, 269; Ahmed b. Hanbel, I, 383, 430, 433; Buhârî, *Enbiyâ*, III, Diyât, 1; Müslim, *Kasâme*, 27; İbn Mâce, *Diyât*, 1; Tirmizî, *İlim*, 14; Ebû Arûbe el-Harrânî, *el-Evâil*, s. 142; İbn Ebî Asım, *el-Evâil*, s. 65; Nesâî, *Tahrîm*, I; Taberânî, *el-Evâil*, s. 149.

³⁰ O, er-Recî gazvesinde esir edilmiş ve Hâris oğulları tarafından köle olarak satın alınmıştı. Hubeyb bir savaşta el-Haris b. Âmir'i öldürdüğü için, Harisoğulları da Hubeyb'i öldürmek istemişti. Öldürülmeden önce iki rekât namaz kılarak dua eden Hubeyb kuru bir ağaca bağlanarak çarpmıha gerilmiş ve müşrikler tarafından mızraklanarak şehit edilmiştir. Böylece Hubeyb idam edilmeden önce iki rekât namaz kılmayı başlatmış oldu ve bu İslam ümmeti arasında sünnet haline geldi. bkz. İbn Ebî Şeybe, *Musanef*, VII, 259, 273; Ahmed b. Hanbel, II, 310; Buhârî, *Cihâd*, 170; Megâzî, 10, 13; İbn Ebî Asım, *el-Evâil*, s. 99; Taberani, *el-Evâil*, s. 157.

³¹ Teknolojik olarak nitelendirilebilecek bazı yenilikleri toplumda ilk uygulayanlar Hz. Peygamber'den olumlu tepki almıştır. Bu bağlamda ilk minberin yapılması, mescide ilk yağ kandilinin takılması ve bayan cenazelerinde naaş (üstü açık tabuta benzer bir cenaze taşıma aracı) uygulamasının başlatılması vb. örneklere evâil kitaplarında rastlamak mümkündür.

bazı ilkleri ihtiyaçlara binaen uygulamıştır. Ashap İslâm ümmeti için hayırlı olacağını düşündüğü konularda ilklere imza atmaktan çekinmemişler ve bunu yaparken de İslâm ümmetinin faydasını önceliklemişlerdir.³² Müslümanlar Hz. Peygamber'in hayırlı işlerde ilk olmaya dair teşvikini hayat prensibi edinmişlerdir.

3. Evâil ve Ehl-i Kitab İzleri

Lafız olarak evâil Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde geçmemekle birlikte, çoğulunu ifade ettikleri evvel kelimesinin evvelün ve evvelîn biçimleri öncekiler ve geçmiş ümmetler (toplumlar) anlamını ifade etmek için kullanılmıştır.³³ Bununla birlikte ilimler tarihinde evâil kavramının geçmiş ümmetleri ve onlara ait bazı uygulamaları ifade etmek için kullanıldığı da görülmektedir.³⁴ Bu ümmetlerden İslam medeniyetine miras kalan yada Müslümanların yaşayışlarını doğrudan etkilemiş olan bazı uygulamaların başlangıçlarına dair rivayetleri evâil eserlerinde görmek mümkündür.

Resûlullah, hicret yolculuğunun sonunda Kubâ'ya varınca şehrin önde gelen Yahudi âlimlerinden Abdullah b. Selâm (ö. 43/663-64) O'na, ikisi ilklerle alakalı üç şey sormuştur: Kıyametin ilk alameti ve cennet ehlinin yiyeceği ilk şeyin ne olduğuna dair olan bu sorulara³⁵ Hz. Peygamber: "Kıyametin ilk alameti insanları doğudan batıya doğru sürükleyecek büyük bir ateşin çıkması; cennet ehlinin ilk yiyeceği şey de balık ciğeridir"³⁶cevabını vermiştir. Abdullah b. Selâm bu soruların cevaplarının ancak bir peygamber tarafından bilinebileceğini ifade etmiştir.³⁷ Bu rivayet Hz. Peygamber'in duyular ve akıl ile

³² Bu konuda ashabin yaklaşımını daha iyi anlayabilmemizi sağlayan örnekler için bkz. Bünyamin Erul, *Sahabenin Sünnet Anlayışı*, 2.bs., Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, s. 386- 465.

³³ İsrâ, 15/ 59; Mü'minün, 23/ 81.

³⁴ İlk evâil müellifi aynı zamanda nesep âlimi ve tarihçi olan Ebü'l-Münzir Hişâm bin Muhammed b. Sâib el-Kelbî el-Kûfî (ö. 204/819?)'dir. İbnü'n-Nedîm (ö. 385/995?), İbnü'l-Kelbî'nin günümüze ulaşmamış bulunan bu kitabının içeriği hakkında verdiği bilgide, onun ahbârul-evâil'e dair zikrettiği kitaplar arasında Kitâbü'l-evâil'i müstakil bir eser olarak nakletmiştir. bkz. Adil Fureycat, Cerrâi, *Evâil- Önsöz*, s.6; İbnü'n-Nedîm, Fihrist, s.125; Rosenthal, a.g.md., I, 759. Burada ahbârul-evâilden kastın geçmiş ümmetlere dair haberler olduğu akla gelmektedir. Evâil İslâm öncesi milletlerin ilmi anlamında öğrenilen bir ilim olarak belirtilmektedir. bkz. Özcan Hıdır, *Yahudi Kültürü ve Hadisler*, İstanbul: İnsan Yayınları, 2006, s. 366.

³⁵ Abdullah b. Selâm'ın üçüncü sorusu çocuğun teşekkülünün mahiyeti hakkındadır. (bkz. Müslim, Hayz, 34).

³⁶ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, s. 270(35987) el-Harrâni, *el-Evâil*, s. 164(89).

³⁷ Hz. Peygamber'in bu ifadelerini duyan Abdullah b. Selâm kelime-i şehadet getirerek Müslüman olduğunu ifade etmiştir. Buhârî, Tefsiru Sureti'l-Bakara,

bilinmesi mümkün olmayan evâile dair bilgilere sahip olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'e böyle sorular soran ehl-i kitaba mensup bir alimin, -nadir bilgiler arasında yer alması nedeniyle olsa gerek- bazı "ilk şeyler" bilgisine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Hz. Peygamber'e bu soruyu yöneltmiş olması, bu kişilerin bir peygamberin evâil ilmine vakıf olup olmadığı konusunu önemsediklerini akla getirmektedir. Bu bağlamda peygamberler aracılığı ile gönderilen ilahi mesajlar ortak noktalar içermektedir. Evâil rivayetlerinde yer alan geçmiş ümmetlere dair pek çok rivayeti de bu çerçevede değerlendirmek gerekir.

Evâil kitaplarında özellikle de merfu rivayetlerde Hz. İbrahim ve İsmail hakkında bu tür rivayetlerin yoğun olduğu hatta bazı eserlerde ayrı bir bölüm halinde incelendiği dikkat çekmektedir. Yine evâil eserlerinde mevcut bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'in sünnetinde yer alan bazı ehl-i kitâb örf-adetleri, Kur'an ve sünnette Hz. İbrahim'in dininden orijinal vasfıyla kalanları ile büyük ölçüde benzerlik göstermektedir. İslam bunlardan insanlığın ve toplumun yararına bulduklarını muhafaza ve tasvip etmiştir. Şirke bulaşıp yozlaşmaya uğrayarak tahrif edilmiş bulunanlar ile sonradan uydurulup tevhit dinlerindeki ortak prensiplere aykırı olanları da ilga etmiştir. Namaz oruç gibi Müslümanlar tarafından uygulanan ibadetlerin ilk örneklerini bu semâvî dinlerde bulmak mümkün görünmektedir. Kur'an-ı Kerim'de verilen bilgiye göre Hz. İbrahim tarafından bugünkü haline getirilen ve Müslümanlar tarafından namaz hac gibi ibadetlerin ifasında önemli bir yere sahip olan Kâbe'nin "âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev olduğunun belirtilmesi buna örnektir.³⁸ Aynı zamanda aşurede oruç tutan ilk kişi Hz. Nuh,³⁹ Safa -Merve arasında ilk sa'y yapan Hz. Hacer'dir.⁴⁰

Cahiliye'den tevarüs ettiği söylenen bazı uygulamalar ile Ehl-i Kitap'ınkiler arasında benzerlik olduğu görülmektedir. Mesela Velid b. Muğire (1/622) hakkındaki bazı rivayetlerde yer alan uygulamaların Cahiliye'den ziyade Ehl-i Kitap izleri olarak algılanmaları daha uygun olacaktır. Bu kişi Cahiliye'de Kâbe'ye girişte nalınlarını çıkaran ilk kişidir. İslâm'da da insanlar nalınlarını çıkararak bu geleneği devam ettirmişlerdir.⁴¹ Velid b. Muğire ilk defa cahiliye döneminde

6; Menâkıbül-ensâr, 51; İbn Ebî Âsım en-Nebîl, *el-Evâil*, s. 82; Taberani, *el-Evâil*, s. 158.

³⁸ Âl-i İmrân, 3/ 96.

³⁹ Şiblî, *el-Mehâsin ve'l-Mesâvî*, s. 132.

⁴⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 249; Ahmed b. Hanbel, I, 347; Buhârî, Enbiyâ, 9.

⁴¹ İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, s. 551; Abdullah Muhammed b. İshak b. Abbas el-Fâkihî el-Mekkî, *Ahbâru Mekke fî kadîmi'd-dehri ve hadîsih*, Muhakkik:

hırsızın elinin kesilmesine hükmetmiştir.⁴² İslam'da ise Kur'an "erkek hırsız ve bayan hırsızın ikisinin de ellerini kesiniz"⁴³ buyurmaktadır. Bu kişinin aynı zamanda şarabı kendine haram kılan ilk kişi olduğu da nakledilmektedir.⁴⁴ İlk defa içki içene celde vuran kişi⁴⁵ de yine odur. Bu uygulamaların Araplar arasında yaygın olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. İlk bakışta İslam'a Cahiliye'den tevarüs etmiş gibi görünen bu uygulamalar, Hz. İbrahim'in dininden orijinal vasfıyla kalanlardır.⁴⁶ Ehli kitabın yanı sıra İslam öncesi dönemde bazı Araplar tarafından uygulandığı söylenebilecek bazı ilkler ise, bireysel uygulamalar olmanın ötesine geçememiştir.

Sonuç

Evâil çeşitli disiplinlerde ıstılah haline gelmiş bir tür ilimdir. Özellikle ilk nedir/ kimdir? sorularına İslam toplumlarında verilen cevaplar bu kavram çerçevesinde ele alınmıştır. Dünya edebiyatına ait bir tasnif sistemi olarak da algılanabilecek bu çalışma türü İslamî ilimler arasında yerini erken dönemlerde almıştır.

İnsan fitratının tabii sonucu olarak farklı ve nadir olana merak her toplumda ve her dönemde var olagelmıştır. Evâil rivayetlerinin büyük bir kısmı ilk ortaya konulmuş malzemeyi oluşturma ve bilme uğruna gösterilen bir çabanın sonucu ortaya çıkmış olarak algılanabilir. Ancak her toplumda olduğu gibi İslam toplumunda da güzel ve hayırlı işlerde önde olmak kişiye hem Allah indinde hem de toplum içerisinde bir saygınlık kazandırmaktadır. Evâil rivayetleri bireyleri gelişmeler karşısında cesaretli kılmak, iyi ve güzel olana yönlendirmek için Hz. Peygamber tarafından da kullanılmış ve İslam eğitiminin bir parçası olmuştur.

Evâil, ilim dünyasında her tür ilim dalı ile alakalı olması yönüyle kapsamlı bir konu genişliğine sahiptir. Konu dağılımının geniş, rivayetlerin/ bilgilerin çok olması evâil konusunun sınırlarının çizilmesini zorlaştırmıştır. Hem yekûn olarak daha az olması hem de sözleri ve davranışları ile İslam kültürünün merkezinde bulunan Hz.

Abdumelik b. Abdullah b. Dehiş, Mekke: Matbaatu'n-nahdati'l-hadis, 1407/1987, III, 238; Askeri, *el-Evâil*, s. 30-31; Seyyid, *Mu'cemu'l-Evâil*, s. 233.

⁴² İbn Kuteybe, *Maarif*, s. 552; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, III, 238; İbrahim b. Muhammed el-Beyhâkî, *Mehâsin ve'l-mesâvi*, s. 365; Abdurrahman b. Cevzi, *Telkîhu fuhûmu ehli'l-eser fi 'uyûni't-tarihi ve's-siyer*, Mekke: Mektebetü'l-âdab, ts., s. 466.

⁴³ Maide 5/38.

⁴⁴ İbn Kuteybe, *Maarif*, s. 552; Askeri, *el-Evâil*, s. 31-35; Beyhâkî, *Mehâsin ve'l-mesâvi*, s. 365.

⁴⁵ Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, III, 238.

⁴⁶ Ateş, Ali Osman, *İslâm'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitâb Örf ve Adetleri*, İstanbul, 1996, s. 501.

Peygamber hakkındaki evâil, bu edebiyatın merkezinde yer almıştır. Hz. Peygamber'den gelen rivayetler evâilin temelini oluşturmaktadır. Onun gerek vahiy ürünü olarak gerekse toplumsal anlamda dikkat çektiği ilkler, hadis edebiyatının erken döneminden itibaren eserlerde ve evâil edebiyatında yer almıştır. Yine evâilin Hz. Peygamber'in sünnetinin oluşumuna katkısı ise bazı hadis kaynaklarında zikredilen ilklerle ilgili rivayetlerin yanı sıra, güvenilir İslam tarihi kaynaklarının da tespit ve teyit ettiği bazı tarihi gerçeklerle de desteklenmektedir.

Hz. Peygamber'in bir şeyin ilk olduğunu/ olacağını bildirmesi, onun bilgi kaynaklarını anlamamız açısından önem taşımaktadır. Bununla birlikte onun aldığı bazı kararlar sonucunda, yaşadığı toplumda başlatılmış bulunan bazı güzel adet, gelenek ve görenekler İslâmî yaşam tarzı içinde yoğrulmuştur. Evâil rivayetlerinin bunları tespiti imkân sağlayacağı düşünülebilir. Bir sözün ya da davranışın başlangıç noktasını ya da failini tespitinde yarar sağlayan bu ilim, beşerî olanın vahiy mahsulü olandan ayrılması noktasında da katkı sağlayacaktır.